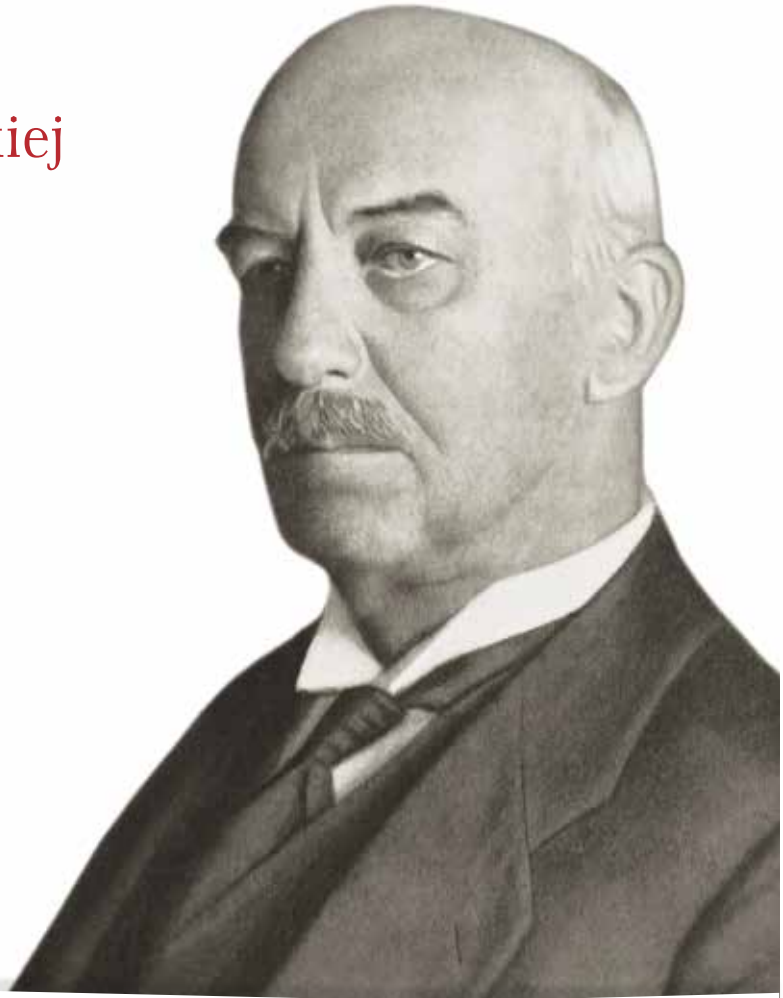

Gabriel Narutowicz (1865-1922)

– pierwszy Prezydent
Rzeczypospolitej Polskiej

W stulecie wyboru i śmierci

Gabriel Narutowicz (1865-1922)
– pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej

Wystawa plenerowa *Gabriel Narutowicz (1865-1922) –
pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. W stulecie wyboru i śmierci*

Siedziba główna Muzeum Niepodległości

Pałac Przebendowskich/Radziwiłłów

6 grudnia 2022 – 27 stycznia 2023

Gabriel Narutowicz (1865-1922)

– pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej

W stulecie wyboru i śmierci

Katalog wystawy pod redakcją
Beaty Michalec i Tadeusza Skoczka

WARSZAWA 2023

Kurator wystawy

Łukasz Żywek

Pomysłodawczyni wystawy

Beata Michalec

Projekt okładki

Małgorzata Podziomek-Kotecka

Na okładce: Portret Gabriela Narutowicza

(ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie,
„Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej.
Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

ISBN 978-83-66640-96-2

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

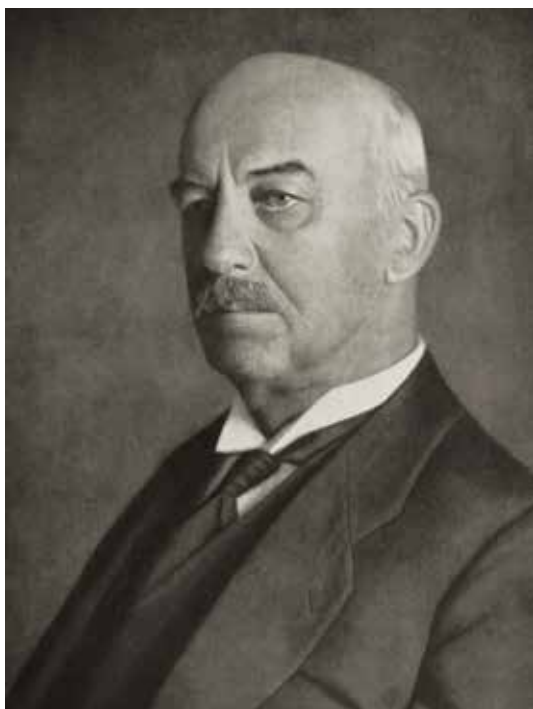
al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91 w. 41

Spis treści

- 7** Wstęp
- 9** Gabriel Narutowicz – największa strata II RP
- 17** Bibliografia
- 23** Katalog

Wstęp

16 grudnia 2021 roku, Rada Miasta Stołecznego Warszawy przyjęła stanowisko w sprawie ustanowienia roku 2022 – Rokiem Gabriela Narutowicza w Stolicy. 14 grudnia 2022 roku Sejm RP przyjął uchwałę w sprawie upamiętnienia 100. rocznicy tragicznej śmierci Prezydenta Gabriela Narutowicza, w której czytamy: „W 100. rocznicę tych dramatycznych wydarzeń Sejm Rzeczypospolitej Polskiej oddaje hołd prezydentowi Gabrielowi Narutowiczowi i czci jego pamięć, a jego tragiczną śmierć uznaje za uniwersalną przestrożę przed fatalnymi skutkami szerzenia w życiu publicznym nienawiści i pogardy oraz polityki nietolerancji i ksenofobii”.

Wiele instytucji kultury na terenie całej Polski podjęło cenne inicjatywy przypominające samą postać pierwszego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, moment zaprzysiężenia i tragicznej śmierci Gabriela Narutowicza.

Muzeum Niepodległości w Warszawie zgodnie ze swoją misją włączyło się w organizację imprez okolicznościowych z okazji obchodów ważnej rocznicy.

Przed Pałacem Przebendowskich/Radziwiłłów otworzyliśmy w dniu 6 grudnia 2022 roku, wystawę plenerową pt. „Gabriel Narutowicz (1865-1922) – pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. W stulecie wyboru i śmierci”. 9 grudnia 1922 roku Zgromadzenie Narodowe wybrało Gabriela Narutowicza na pierwszego Prezydenta odrodzonej Polski, który zaledwie tydzień później zginął od kuli zamachowca

podczas otwarcia salonu sztuki w „Zachęcie”. Wystawa Muzeum Niepodległości w Warszawie przybliżyła postać pierwszego Prezydenta Rzeczypospolitej, który w obecnych czasach jest symbolem wielkiej odpowiedzialności za kraj i Naród, symbolem przestrzegania prawa i przywiązania do idei demokratycznych.

Beata Michalec, Tadeusz Skoczek

Gabriel Narutowicz – największa strata II RP

W 2022 roku przypadła 100. rocznica zarówno wyboru prof. Gabriela Narutowicza na stanowisko Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, jak i jego tragicznej śmierci w galerii sztuk pięknych „Zachęta”. Warto przypomnieć sylwetkę pierwszego Prezydenta odrodzonej Polski, którego urzędowanie zostało brutalnie przerwane pięć dni po nominacji. Wraz z Gabrielem Narutowiczem odeszła pewna nadzieja na pomyślność II RP.

Gabriel Narutowicz urodził się 17 marca 1865 w Telszach na Żmudzi¹. Pochodził z rodziny szlacheckiej, a jego ojciec Jan był związany z ruchem narodowowyzwoleńczym. Miał brata Stanisława, który wybrał drogę litewskiego patrioty i został jednym z ojców niepodległej Litwy. Gdy Gabriel ma zaledwie rok, umiera ojciec, a trud wychowawczy spada na matkę Wiktorię, która za nadrzędny cel stawia sobie wykształcenie synów².

W Lipawie na Łotwie Narutowicz kończy kolejno gimnazjum (niemieckojęzyczne), liceum i w 1884 roku dostaje się na studia na Wydziale Fizyko-Matematycznym Uniwersytetu w Petersburgu, jednak po dwóch latach musi porzucić edukację wyższą ze względu na stan zdrowia (dolegliwości płucne) i udaje się na leczenie do szwajcarskiego Davos³. Wybór specjalizacji wiązał się z zainteresowaniami matematycznymi i naukami przyrodniczymi⁴.

W Zurychu rozpoczyna studia na Wydziale Inżynierii Budowlanej, uczelni która już wówczas cieszyła się renomą w świecie zachodnim⁵. W tym okresie Narutowicz wszedł w skład Związku

¹ M. Pietrzak, *Morderstwo w Zachęcie*, „Czasopismo prawnohistoryczne” 2013, nr 1, s. 343.

² Wywiad z prof. Markiem Andrzejewskim na łamach portalu „Dziennik Bałtycki”, <https://dziennikbaaltycki.pl/gabriel-narutowicz-to-polityk-duzego-formatu-rozmowa-z-markiem-andrzejewskim/ar/721797> [dostęp online: 4.12.2022].

³ Ibidem.

⁴ M. Białokur, J. Gmitruk, *Gabriel Narutowicz (1865–1922) Prezydent Niepodległej*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2022, s. 6.

⁵ M. Andrzejewski, *Gabriel Narutowicz i jego rezygnacja z profesury w zurychskiej politechnice 1919 r.*, „Dzieje najnowsze: kwartalnik poświęcony historii XX wieku” 2005, nr 3, s.140.

Studentów Polskich oraz emigracyjnej, socjalistycznej partii „Proletariat”. Jest lubiany przez kolegów. Pochlebnie wypowiadają się o nim także Polacy o odmiennych poglądach politycznych. Zdobywa powszechną sympatię i zaufanie w kręgach emigracyjnych. Nic nie zapowiada kampanii oszczerstw, jaka zostanie wymierzona w Narutowicza przez przeciwników politycznych po jego wyborze na urząd Prezydenta RP. W czasach szwajcarskich, według obiegowych opinii – „nie dało się nie lubić” Narutowicza. Później zaprzyjaźni się między innymi z Ignacym Mościckim czy Ignacym Daszyńskim. W 1891 roku zakończy naukę na Wydziale Inżynierii Budownictwa z bardzo dobrym wynikiem.

W 1895 roku władze carskie wydają nakaz aresztowania Gabriela Narutowicza za działalność antypaństwową. Został wówczas przypadkowo uwikłany w antycarską konspirację przez rewolucjonistów ze społeczności akademickiej – Izaaka Birnsztajna i Aleksandra Dębskiego. Przyszły Prezydent nie może więc pojawić się na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim, przyjmuje obywatelstwo szwajcarskie (Sankt Gallen 14 maja 1895), które bardzo ułatwia mu karierę inżyniera⁶.

Rozpoczyna pracę przy budowie kolei żelaznych w Sankt Gallen, tam też buduje wodociągi i kanalizacje. Związuje swoje losy z Louisem Kürsteinerem i wkrótce zostaje jego współnikiem⁷. Innym znanym profesorem i inżynierem, pod którego wpływem pozostawał Narutowicz był Albert Heim.

W 1896 roku zostaje kierownikiem budowy kanału, który ma na celu regulację Renu. Za swoje projekty budowli wodnych otrzymuje złoty medal na targach w Paryżu. Staje się rozpoznawalny w środowisku konstruktorów europejskich. Jest prekursorem nowoczesnych hydroelektrowni w Szwajcarii, Austrii, Niemczech czy Francji. Tworzy m.in. w zachodniej Austrii, w gminie Andelsbuch w regionie Bregenzerwald, elektrownię wodną (1905–1908), budując przy niej zbiornik rezerwowy, aby utrzymać ciągłość pracy. Ten sposób podejścia do budowy przysłużył się rozwojowi hydroenergetyki. Innym sztanدارowym projektem Narutowicza jest budowa elektrowni na rzece Aare w Mühlebergu, w szwajcarskim kantonie Berno, która działa do dziś.

---

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

W 1901 roku bierze ślub z Ewą Krzyżanowską i z tego związku rodzą się syn Stanisław i córka Anna⁸. W 1911 roku przyjeżdża do zaboru austriackiego, by badać możliwość stawiania elektrowni wodnych nad Dunajcem, zachęcany m.in. przez inżyniera Ignacego Mościckiego⁹.

Pracuje też na Politechnice Federalnej w Zurychu. Początkowo jako kierownik katedry budownictwa wodnego, następnie jako dziekan w latach 1913–1919. Kolejny raz daje o sobie znać łatwość nawiązywania kontaktów przez Gabriela Narutowicza. Jest bardzo lubiany przez studentów, potocznie nazywany „profesorem Narutim”¹⁰. Postrzegany jest jako praktyk, nie teoretyk akademicki, wspaniały dydaktyk¹¹. Jako profesor tej uczelni skupia się właśnie na działaniach praktycznych. W specjalistycznej „Schweizerische Bauzeitung” nie zamieszcza zbyt dużej ilości artykułów naukowych¹².

W czasie I wojny światowej neutralna Szwajcaria ma problem z dostawami węgla z ogarniętej wojenną pożogą Europy. Rząd w Bernie stawia na rozwój innych źródeł energii, stąd mocne zaangażowanie się Gabriela Narutowicza w budowę kolejnych elektrowni wodnych i rozwój hydroinżynierii. Działa także w Szwajcarskim Komitecie Generalnym Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce. W tym czasie popiera wizję Polski wysuwaną przez Józefa Piłsudskiego¹³.

7 maja 1919 roku Gabriel Narutowicz rezygnuje z pracy na uczelni w Zurychu. Niektórzy przedstawiciele świata akademickiego zarzucają mu brak zaangażowania dydaktycznego. W liście do prezydenta Szwajcarskiej Rady Szkolnej tłumaczy swoją decyzję przemęczeniem i zbyt wieloma obowiązkami zawodowymi¹⁴.

Oprócz projektowania wielkich budowli energetyki wodnej, Narutowicz „od A do Z” nadzorował ich budowę. Dał się poznać także jako świetny organizator, menedżer. Elektrownie jego projektu, prócz

⁸ M. Andrzejewski, op. cit., s.146.

⁹ M. Białokur, J. Gmitruk, op. cit., s. 11.

¹⁰ M. Andrzejewski, op. cit., s. 141.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 140.

¹³ Ibidem, s. 146.

¹⁴ Ibidem, s. 142.

wspominanych w Austrii, Francji i oczywiście Szwajcarii, stanęły również w Portugalii, Finlandii, Włoszech czy Hiszpanii. Specjalista budownictwa wodnego, Szwajcar Daniel Vischer, mówił o Narutowiczu: „jego serce zawsze biło bardziej dla praktyki, to znaczy dla biura inżynierskiego w Zurychu”¹⁵.

We wrześniu 1919 roku, m.in. po namowach ze strony Ignacego Mościckiego, Józefa Piłsudskiego i Władysława Grabskiego powraca do niepodległej Polski¹⁶. Przeżywa ciężki okres z powodu śmierci żony i problemów ze zdrowiem córki Anny¹⁷.

23 czerwca 1920 roku obejmuje w rządzie Władysława Grabskiego tekę ministra robót publicznych. Będzie piastował tę funkcję także w Radzie Ministrów – Wincentego Witosa i w dwóch rządach Antoniego Ponikowskiego. W tym czasie daje się poznać jako świetny specjalista. Przyczynia się do rozbudowy elektryfikacji, budowy nowych dróg i mostów biednego wówczas, nowopowstającego państwa¹⁸.

Od czerwca 1922 roku, kolejno w rządzie Artura Śliwińskiego i Juliana Nowaka jest ministrem spraw zagranicznych. Co ciekawe, funkcję tę pełni w Radzie Ministrów klasycznego przedstawiciela prawicy narodowej (Nowaka). Należy podkreślić, że nazwisko Narutowicz otwiera wówczas wiele drzwi na europejskich salonach.

9 grudnia 1922 roku odbywają się wybory pierwszego Prezydenta niepodległej Polski. Głową państwa wybiera Zgromadzenie Narodowe czyli ogół posłów na Sejm RP i senatorów. Gabriel Narutowicz jest osobą bezpartyjną, jednak zostaje zgłoszony do wyborów z centrolewicowego PSL „Wyzwolenie”¹⁹. Trzeba pamiętać, że na tę kandydaturę wpływają znajomość nazwiska Narutowicza w świecie, poparcie wśród wpływowych działaczy emigracyjnych, jak i współpraca z obozem piłsudczykowskim. Jego kontrkandydatami są: Stanisław Wojciechowski, były socjalista zgłoszony przez centroprawicowy

---

¹⁵ Ibidem, s. 144.

¹⁶ M. Pietrzak, op. cit., s. 343.

¹⁷ B. Orłowski, *Narutowicz Gabriel Józef*, „Giganci Nauki”, <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/84695,Narutowicz-Gabriel-Jozef.html?search=3123895> [dostęp online: 4.12.2022].

¹⁸ J. Pajewski, W. Łazuga, *Gabriel Narutowicz: pierwszy prezydent Rzeczypospolitej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1993, s. 92.

¹⁹ M. Białokur, *Kandydat PSL „Wyzwolenie” pierwszym prezydentem Polski, czyli wielka gra Stanisława Thugutta w grudniu 1922 roku*, „Zeszyty Wiejskie” 2019, nr 25, s. 95.

PSL „Piast”, Ignacy Daszyński zgłoszony przez PPS, hr. Maurycy Zamoyski zgłoszony przez siły prawicowe, które w listopadzie wygrały wybory do Sejmu RP i Jan Baudouin de Courtenay, z ramienia mniejszości narodowych. W drugim głosowaniu odpada kandydat socjalistów Ignacy Daszyński, w trzecim reprezentant mniejszości narodowych, a w czwartym pożegnano się z kandydaturą Stanisława Wojciechowskiego. Do piątego głosowania pozostają tylko hr. Maurycy Zamoyski, triumfator poprzednich czterech tur i Gabriel Narutowicz. PSL „Piast”, mimo dobrych relacji z narodowcami nie może siłą rzeczy poprzeć hrabiego Zamoyskiego, określanego mianem „największego posiadacza ziemskiego”, chociaż postać ta ma także swoje zasługi w odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Wybory wygrywa Gabriel Narutowicz, zgłoszony przez czwartą siłę w parlamencie, jaką było PSL „Wyzwolenie”²⁰.

11 grudnia 1922 roku ma miejsce zaprzysiężenie nowego Prezydenta RP. Już od dwóch dni siły prawicowe prowadzą istną kampanię nienawiści w stosunku do osoby Gabriela Narutowicza. Zarzuca mu się powszechnie, że jest nikomu nieznanym obcokrajowcem, wybranym przez mniejszości narodowe, a więc nie ma prawa piastować funkcji głowy państwa. Drogę do Belwederu torują mu żołnierze RP rozganiając kolejne blokady protestujących. Józef Piłsudski wspominał, że nie zakładał, iż wybór tak porządnego człowieka, jakim był Narutowicz doprowadzi do takich reakcji społecznych, bowiem jak można wytłumaczyć uderzenie kijami przez wrogi tłum samochodu, którym jedzie Prezydent (tak było w czasie podróży z ministerstwa do Łazienek). Przeciwnicy wykrzykują „niech żyje Józef Haller”, ponieważ generał poparł oponentów prezydenta. Wznoszono również okrzyki na cześć Benita Mussoliniego, przywódcy zamachu stanu we Włoszech. Jad nienawiści sący się przez kolejne dni. Cała burza polityczna i potworna nagonka, jaka spada na głowę Gabriela Narutowicza jest podsycana przez proendeckie gazety, jak „Rzeczpospolita”, gdzie w artykule zatytułowanym *Zawada* późniejszy wicepremier RP na uchodźstwie w latach 1939–1940, Stanisław Stroński rozpoczyna bardzo pogardliwie i nienawistnie wypowiadać się o nowo wybranym Prezydencie. Sekunduje mu w tym np. były korespondent tytułów prasowych z Petersburga i Moskwy, poseł Antoni Sadzewicz w swoim czasopiśmie „Gazeta Poranna 2 grosze”.

²⁰ Ibidem, s. 97–100.

Publicyści – narodowcy grzmia o „zaślepieniu lewicy i ludowców”, „narzuceniu przez Żydów prezydenta” (porównywano to w gazecie Sadowicza do wygranej Eugeniusza Jagiełły z PPS z Romanem Dmowskim – wybory do Dumy Rosyjskiej w 1912).

Próbowano tymi sposobami wyrzucić presję na Gabriela Narutowicza, by zrezygnował z funkcji prezydenta RP, a tym samym nie dopuścić do zaprzysiężenia. Jednak 11 grudnia, mimo starć młodzieży narodowej z robotnikami, ataków na posłów mniejszości żydowskiej, pobiciu przez tłum senatora Limanowskiego i posła Daszyńskiego, niezdecydowanej postawie policji i próbie niedopuszczenia do Sejmu posłów lewicy, zebrano odpowiednią ilość parlamentarzystów i zaprzysiężono Gabriela Narutowicza na stanowisko Prezydenta RP, przy owacji posłów lewicy i centrum²¹. Choć zwaśnione strony musiał uspokajać Marszałek Sejmu RP – Maciej Rataj.

Prezes PSL „Wyzwolenie” Stanisław Thugutt, poczuwając się do odpowiedzialności za wybór Gabriela Narutowicza na urząd prezydencki, odbył rozmowy z posłami prawicy i ministrem spraw wewnętrznych Antonim Kamińskim. Pierwsi zapewnili go, że nie mają nic wspólnego z manifestacjami antyprezydenckimi, drugi bagatelizował sprawę²².

Zareagował natomiast Józef Piłsudski, który odbył co najmniej kilka rozmów w dniach funkcjonowania Narutowicza jako głowy państwa. Jego propozycje pomocy, w tym przenosiny do bezpiecznego miejsca zostały odrzucone przez Narutowicza, jednak marszałek wzmocnił ochronę pod domem Prezydenta. W tym momencie minister Kamiński twierdził, że nic nie wie o zamieszkach i niepokojach społecznych, a premier Nowak był skupiony nad ryzykiem upadku jego gabinetu²³.

Maciej Rataj, Marszałek Sejmu RP informował Narutowicza o trudnej sytuacji związanej z jego wyborem i dopytywał, czy ma grupę ludzi, która będzie go wspierać. Prezydent odpowiedział, że nie, ale jest już za późno na zmiany²⁴.

²¹ J. Pajewski, W. Łazuga, op. cit., s. 153.

²² M. Ruszczyk, *Strzały w Zachęcie*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1987, s. 151.

²³ Ibidem, s. 154–155.

²⁴ M. Pietrzak, op. cit. s. 343–345.

14 grudnia 2022 roku w Belwederze nastąpiło uroczyste podpisanie dokumentów o przejęciu władzy przez Narutowicza, w obecności Marszałków Trąpczyńskiego i Rataja oraz Premiera Nowaka, połączone z defiladą wojskową. Stosunki Józefa Piłsudskiego i Gabriela Narutowicza jeszcze bardziej zacięły się, gdyż miało miejsce spotkanie tych dwóch wielkich Polaków, podczas którego używali wobec siebie wyniosłych pochwał, a następnie razem omawiali sprawy państwowe²⁵. W międzyczasie zdymisjonowany został minister Kamieński, a tymczasowo sprawujący funkcję kierownika MSW – Ludwik Darowski, socjalista, doprowadził do ograniczenia zamieszek²⁶.

Następnego dnia Gabriel Narutowicz pracował nad planami stworzenia rządu, który by pogodził zwąśnione strony sceny politycznej. W postaci Marszałka Rataja widział polityka, który pomoże porozumieć się z prawicą. Planował powołanie na funkcję premiera, komisarza generalnego RP w Wolnym Mieście Gdańsku, który choć o poglądach narodowo-prawicowych, był bezpartyjny. Jednak Gabriel Narutowicz napotkał na niezadowolenie w tej sprawie, tym razem lewicy związanej z PSL „Wyzwolenie”²⁷.

16 grudnia 1922 roku Prezydent Narutowicz, przez swojego szefa służby cywilnej Stanisława Cara (późniejszy naczelny prokurator i minister sprawiedliwości w rządach sanacyjnych) miał umówione wizyty u arcybiskupa Kakowskiego i w galerii sztuk pięknych „Zachęta”. W pałacu arcybiskupim Prezydent otrzymał błogosławieństwo od Jego Eminencji, co zaprzecza zarzutom prawicy o ateizm. Otwarcie wystawy w galerii sztuki było zaplanowane na godzinę 12.00. Prezydent oglądał obrazy polskich artystów w towarzystwie prezesa „Zachęty” Karola Kozłowskiego i premiera Juliana Nowaka. Obecny był także poseł angielski Max Mueller z żoną²⁸. Gdy Narutowicz zatrzymał się przy obrazie Teodora Ziomka *Szron*, endeck i malarz Eligiusz Niewiadomski strzelił mu w plecy trzykrotnie. Niezrównoważony psychicznie artysta powie później, że pierwotnie chciał zabić Józefa Piłsudskiego, a Gabriela Narutowicza zastrzelił jako symbol systemu, który stworzył marszałek Piłsudski. Podobno w oczach wielu Eligiusz Niewiadomski

²⁵ Ibidem., s. 345.

²⁶ M. Ruszyc, op.cit., s.154–155.

²⁷ Ibidem.

²⁸ M. Pietrzak, op. cit., s. 341.

był dobrym historykiem sztuki i niezłym malarzem. Na pewno nie rozumiał demokracji – czegoś, do czego naturalnie przechodziły rządy państw europejskich po traumie I wojny światowej²⁹.

W tym dniu w „Zachęcie” został zamordowany nie tylko Gabriel Narutowicz, pierwszy prezydent niepodległej Polski. Została zabita także pewna wizja, czyli obraz Polski demokratycznej, zjednoczonej na rzecz wspólnego dobra. Zamordowanie głowy państwa po wcześniejszej, brudnej i bezpodstawnej nagonce, to koniec niewinności polskiego narodu. Prawica, oczywiście, odcięła się od Niewiadomskiego przyłączając się do żałoby narodowej, lecz mimo że było to działanie samodzielnie zamachowca, zbrodnia ta nie nastąpiłaby bez pokazywania wrogiej postawy przez oponentów politycznych i związaną z nimi prasę. Władzę, zgodnie z Konstytucją przejął Marszałek Sejmu – Maciej Rataj, powołany został rząd Władysława Sikorskiego celem zaprowadzenia porządku, lecz wszystko to było następstwem tej ogólnonarodowej tragedii³⁰.

Kto wie, jak potoczyłyby się losy Polski, gdyby na jej czele stanął świetny specjalista, inżynier, dyplomata, w kręgach towarzyskich lubiany i doceniany. Być może nie byłoby zamachu majowego i kłęski wrześniowej.

Maciej Jakubowski

---

²⁹ Ibidem, s. 346.

³⁰ M. Białokur, *Bezpośrednie następstwa kryzysu społeczno-politycznego wywołanego zabójstwem prezydenta Gabriela Narutowicza w grudniu 1922*, [w:] *Europa XX–XXI wieku: społeczno-polityczne konsekwencje kryzysów*, M. Gruszczyk, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek (red.), Uniwersytet Śląski, Opole 2017, s. 55.

NARUTOWICZ GABRIEL (1865-1922) : wybór bibliograficzny

DRUKI ZWARTE

1. Andrzejewski, Marek (1947-), Gabriel Narutowicz. - Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe. Kancelaria Sejmu, 2012. - 43, [1] s. : il. ; 24 cm.
2. Andrzejewski, Marek (1947-), Gabriel Narutowicz, Staatspräsident Polens, und die Schweiz. - Basel : s.n., [1988]. - S. 403-408 ; 25 cm.
3. Andrzejewski, Marek (1947-), Gabriel Narutowicz : Wasserbauer, Hochschullehrer und Politiker. - Zürich : Verlag Neue Zürcher Zeitung, 2006. - 269 s. : il. ; 23 cm.
4. Belmont, Leo (1865-1941), List otwarty do pana Pezydenta Rzeczypospolitej w sprawie Eligjusza Niewiadomskiego. - Warszawa : s.n., 1923. - 40 s. ; 20 cm.
5. Bernaś, Franciszek (1929-2015), Gabriel Narutowicz. - Warszawa : „Iskry”, 1979. - 97, [3] s., [4] k. tabl. : il. ; 19 cm.
6. Bełcikowski, Jan (1874-1940), Ku czci Gabrjela Narutowicza pierwszego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, 16.XII.1922 - 16.XII.1926. - Warszawa : nakładem Drukarni Krajowej, 1927. - 43 s., [1] k. tabl. ; 16 cm.
7. Białokur, Marek (1974-), Gabriel Narutowicz : biografia. - Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2016. - 460 s. ; 24 cm.
8. Białokur, Marek (1974-) Red., Prezydent Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku : zbiór studiów. - Bielsko-Biała : Wydawnictwo Cum Laude ; Opole : na zlec. Polskiego Towarzystwa Historycznego. Oddział ; Warszawa : na zlec. Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana”, 2013. - 191 s. ; 25 cm.
9. Czarna księga polskiej reakcji : prawda o Endecji : w piętnastą rocznicę zamordowania pierwszego prezydenta Rzpłtej Polskiej Gabriela Narutowicza. - Kraków : Polska Partia Socjalistyczna, 1937. - 46, [2] s. : il. ; 23 cm.
10. Drozdowski, Marian Marek (1932-) Wybór, Gabriel Narutowicz - prezydent RP we wspomnieniach, relacjach i dokumentach. - Warszawa : „Rytm”, 2004. - 377, [1] s. : faks. fot., portr. ; 21 cm.
11. Ehrung von Ingenieur Gabrjel Narutowicz : Bericht des Komitees und Ansprachen anlässlich der Einweihungs-Feier der Gedenktafel. - Zürich ; Baden : s.n., [1932]. - 27 s., [1] k. tabl. ; 24 cm.
12. Eligjusz Niewiadomski przed sądem. - Białystok : A. Brzostowski, 1923. - 32 s. ; 22 cm.
13. Gabrjel Narutowicz pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej : księga pamiątkowa. - Warszawa : Komitet Uczczenia Pierwszego Prezydenta Rzeczypospolitej śp. Gabrjela Narutowicza, 1925. - X, 594 s., 1 tabl. : il., tab. ; 26 cm.
14. Gabryel Narutowicz : pierwszy prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. - Lublin : s.n., 1926. - 5 s., 16 tabl. : il. ; 19 cm.

15. Gąsiorowska, Helena Red., Odrowąż-Pieniążek, Janusz (1931-2015) Red., Dni Gabriela Narutowicza : w 80. rocznicę wyboru na urząd Prezydenta RP pod patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego : Warszawa, listopad-grudzień 2002 r. - Warszawa : SKBPGN, 2004. - 122, [2] s. : faks., fot., portr. ; 21 cm.
16. Hołówko, Tadeusz (1889-1931), Śliwiński, Artur (1877-1953) Przedm., Prezydent Gabrjel Narutowicz : (życie i działalność). - Warszawa : skł. gł. Księg. E. Wende : „Ignis”, 1924. - S. III -XV, [3], 220, [3], 1 tabl. : il. ; 20 cm.
17. Kaczmarek, Zygmunt (1937-), Trzej prezydenci II [drugiej] Rzeczypospolitej. - Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988. - 295, [1] s., [24] s. tabl. : fot., portr. ; 20 cm.
18. Kalwat, Wojciech Red., Kubisz, Bogusław Red., Podolska-Meducka, Aldona (1968-) Red., Gabriel Narutowicz. - Warszawa : Hachette Polska Sp. z o.o., 2011. - 47, [1] strona : fotografie, ilustracje, portrety ; 28 cm.
19. Kijeński, Stanisław (1857-1939) Oprac., Proces Eligjusza Niewiadomskiego o zamach na życie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Gabryela Narutowicza w dniu 16 grudnia 1922 r. : odbyty w Sądzie Okręgowym w Warszawie dnia 30 grudnia 1922 roku : specjalne sprawozdanie stenograficzne, mieszczące całkowity przewód sądowy, z podaniem dokumentów śledztwa wstępnego, przemówień stron, krótkiego życiorysu i podobizny oskarżonego. - Warszawa : Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1923. - 96 s. ; 25 cm.
20. Małecki, Leon, Ś.p. Gabryel Narutowicz pierwszy prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. - Warszawa : s.n., 1924. - 96 sc; 23 cm.
21. Pajewski, Janusz (1907-2003), Łazuga, Waldemar (1952-), Gabriel Narutowicz : pierwszy prezydent Rzeczypospolitej. - Warszawa : «Książka i Wiedza», 1993. - 191, [1] s., [8] s. tabl. : fot., portr. ; 20 cm.
22. Pamięci Gabryela Narutowicza : do młodości. - Lublin : s.n, 1926. - 14 s. ; 19 cm.
23. Pleskot, Patryk (1980-), Niewiadomski : zabić prezydenta. - Warszawa : Demart, 2012. - 440 s. : il. (w tym kolor.) ; 22 cm.
24. Piłsudski, Józef (1867-1935), Wspomnienia o Gabrjelu Narutowiczu. - Kraków : s.n., [1986]. - 61, [1] s. ; 15 cm.
25. Piłsudski, Józef (1867-1935), Wspomnienia o Gabrielu Narutowiczu. - Szkocja : Wydawnictwo Literackie Stow. Pol. Kombatantów, 1948. - 31 s. ; 21 cm.
26. Poletur, Bronisław (1894-1974), Narutowicz i Piłsudski : wrażenia i refleksje. - Zamość : Z. Pomarański, [1930]. - 51 s. ; 23 cm.
27. Popiel-Popiołek, Zygmunt, Gabrjel Narutowicz : dramat w pięciu aktach. - Warszawa : s.n., 1930. - 73, [7] s. ; 21 cm.
28. Ruszczyk, Marek (1934-1992), Pierwszy prezydent Gabriel Narutowicz. - Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1967. - 315, [8] s.: il., err. ; 18 cm.
29. Sanojca, Józef (1887-1953), Winowajcy zbrodni : uwagi o zamordowaniu ś. p. prezydenta Narutowicza. - Warszawa: A. Fiderkiewicz i E. Rudziński. 1923. - 40 s. ; 17 cm.
30. Sprawozdanie Komitetu Uczczenia ś. p. prezydenta Narutowicza. - Warszawa : s.n., [1924]. - [4] s. ; 24 cm.

31. Taubeles, Samuel Aron (1862-19..), Egzorta wygłoszona w 10 rocznicę tragicznego zgonu Gabrijela Narutowicza 16.12.1932. - Tarnopol : s.n., [1932]. - [4] k. ; 23 cm.
32. Waszkiewicz, Zofia (1944-), Wybór i zabójstwo prezydenta Gabriela Narutowicza w ocenie ambasadora włoskiego Francesco Tommasiniego. - Toruń : UMK, 1986. – S. [1], 144-173 ; 24 cm.

ARTYKUŁY

33. Andrzejewski, Marek (1947-), Gabriel Narutowicz i jego rezygnacja z profesury w zurychskiej politechnice w 1919 r., [w:] Dzieje Najnowsze : kwartalnik poświęcony historii XX wieku. 2005, R. 37, nr 3, s. 137-144.
34. Baliszewski, Dariusz (1946-2020), Zlecenie na prezydenta : zabójstwo Narutowicza miało utorować drogę do władzy polskim faszystom?, [w:] Wprost (Poznań). 2005/2006, nr 51/52, s. 112-114.
35. Białokur, Marek (1974-), Gabriel Narutowicz jako przedstawiciel elity politycznej II Rzeczypospolitej, [w:] Niepodległość (Warszawa , 2002). 2016, T. 65, s. 147-171.
36. Białokur, Marek (1974-), Gabriela Narutowicza życie i droga do prezydentury , [w:] Prezydent Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku : zbiór studiów, s. 7-31.
37. Białokur, Marek (1974-), „Inżynier doznaje tej przyjemności, jaką ma Bóg” : nie tylko polityczna biografia Gabriela Narutowicza, [w:] Industria : konteksty nieoczywiste : materiały pokonferencyjne. 2021, T. 2. S. 143-166.
38. Białokur, Marek (1974-), Nie tylko prezydent : szkolne i studenckie lata w biografii Gabriela Narutowicza, [w:] Przegląd Historyczno-Oświatowy : kwartalnik poświęcony badaniom dziejów oświaty i wychowania w Polsce. 2020, R. 63, nr 1/2 (2020), s. 89-109.
39. Białokur, Marek (1974-), Pierwszy prezydent : kształtowanie obrazu Gabriela Narutowicza w pamięci i świadomości historycznej społeczeństwa polskiego : kilka przykładów z tysiąca, [w:] Pamięć - tożsamość - świadomość : w meandrach polskiej niepodległości : 1918-2018. 2021, S. 103-116.
40. Białokur, Marek (1974-), Polska dyplomacja wobec zagadnień bezpieczeństwa międzynarodowego państwa w drugiej połowie 1922 roku : szkic do biografii ministra spraw zagranicznych Gabriela Narutowicza, [w:] Bezpieczeństwo Europy : bezpieczeństwo Polski. 2016, T. 2. s. 475-493.
41. Białokur, Marek (1974-), Rysa na niepodległości : śmierć prezydenta Gabriela Narutowicza na kartach wybranych opracowań historycznych, [w:] (Nie)zależne państwo, społeczeństwo, (nie)zależna kultura i edukacja. s. 63-82
42. Białokur, Marek (1974-), Gmitruk, Janusz (1948-), Gabriel Narutowicz (1865-1922) między Zurychem a Warszawą, [w:] Ex cathedra : polscy profesorowie na wyższych uczelniach w Austrii, Niemczech i Szwajcarii : referaty sympozjalne : Warszawa-Wiedeń, 2022. S. 23-49.

43. Brykczynski, Paul, Śmierć prezydenta, [w:] Ale Historia : tygodnik historyczny. 2019, nr 3, s. 2-4.
44. Czajkowski, Marcin, Trzy strzały w Zachęcie, [w:] Mówią Wieki : magazyn historyczny. 2012, nr 12, s. 15-20.
45. Drozdowski, Marian Marek (1932-), Brózda, Bogdan. Oprac., Jakie wartości symbolizuje dzisiaj postać Gabriela Narutowicza?, [w:] Przegląd Techniczny (Warszawa , 1982). 2002, nr 50, s. 6-7.
46. Durka, Jarosław (1970-), Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku w optyce polskich środowisk ziemiańskich nurtu konserwatywnego , [w:] Prezydent Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku : zbiór studiów, 2013, s.107-123.
47. Garlicki, Andrzej (1935-2013), W szóstym dniu urzędowania, [w:] Polityka (Warszawa, 1957). 2012, nr 50, s. 65-67.
48. Henzler, Marek (1951-), Pamięci Prezydenta, [w:] Polityka (Warszawa , 1957). 2017, nr 48, s. 57.
49. Holzer, Jerzy (1930-2015), Rozgrywki, emocje i zbrodnia : 80. rocznica zabójstwa prezydenta Narutowicza, [w:] Gazeta Wyborcza (Wyd. zasadnicze). 2002, nr 291, s. 19-21.
50. Hrycek, Miłosz. Śmierć prezydenta : 90 lat temu: zamach na Gabriela Narutowicza, [w:] Tygodnik Powszechny : katolickie pismo społeczno-kulturalne. 2012, nr 51, s. 28-29.
51. Klechta, Jerzy (1939-), Zamordowanie prezydenta : dziewięćdziesiąta rocznica tragicznej śmierci Gabriela Narutowicza, [w:] Przegląd Powszechny. 2012, R. 129, nr 12, s. 59-74.
52. Kubis, Barbara Krystyna, Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień w świetle literatury dokumentu osobistego, [w:] Prezydent Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku : zbiór studiów, 2013, s. 32-51.
53. Kwiatkowski, Antoni (1928-2013), Gabriel Narutowicz - Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej : ref., [w:] „Wiadomości Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej”. 2003, z. 1, s. 11-18.
54. Łazor, Iwona, Działalność naukowo-dydaktyczna profesora Gabriela Narutowicza, [w:] Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu / Politechnika Koszalińska. 1998, nr 4, s. 195-201.
55. Łossowski, Piotr (1925-), Gabriel Narutowicz jako minister spraw zagranicznych : ref., [w:] Wiadomości Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej. 2003, z. 1, s. 29-35.
56. Masierak, Leszek, Zbrodnia w Zachęcie, [w:] Tygodnik Solidarność : czasopismo NSZZ Solidarność. 2018, nr 2, s. 52-55.
57. Masłoń, Krzysztof (1953-), Śmierć prezydenta : trzy strzały Eligiusza Niewiadomskiego : planował zamach na Józefa Piłsudskiego, ale strzelał do Gabriela Narutowicza : kim był morderca prezydenta i dlaczego nie zależało mu na uniknięciu kary śmierci?, [w:] Do Rzeczy : tygodnik Lisickiego. 2019, nr 5, s. 62-64.
58. Mazur, Mariusz (1972-), Media endeckie wobec wyboru i śmierci pierwszego prezydenta RP Gabriela Narutowicza, [w:] Dzieje Najnowsze : kwartalnik poświęcony historii XX wieku. 2010, R. 42, nr 2, s. 51-69.
59. Mielnik, Jakub, Zamach na Narutowicza, [w:] Wprost (Poznań). 2019, nr 4, s. 36-37.

60. Mikulski, Zdzisław (1920-2016), Miejsce Gabriela Narutowicza w polskiej kulturze technicznej : ref., [w:] Wiadomości Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej. 2003, z. 1, s. 19-28.
61. Morozowska, Irena, Gabriel Narutowicz 1865-1922, [w:] Gazeta Obserwatora IMGW. 1995, [nr] 6, s. 16-19.
62. Nowak, Maciej, Trauma po zamachu na prezydenta, [w:] Przegląd (Warszawa , 1999). 2019, nr 49, s. 30-32.
63. Piątek, Grzegorz (1980-), Głośniej nad tą trumną : Narutowicz - męczennik liberalnej Polski, [w:] Gazeta Wyborcza (Wyd. zasadnicze). 2015, nr 290, s. 29.
64. Pietrzak, Michał (1929-2021), Morderstwo w Zachęcie, [w:] Czasopismo Prawno-Historyczne. 2013, T. 65, z., s. 341-349.
65. Piotrowski, Rafał (1976-), Pamięci Prezydenta Narutowicza, [w:] Częstochowa a rok 1922. 2022, S.153-160.
66. Piotrowski, Rafał (1976-), Prezydent Gabriel Narutowicz - wybór i przekazanie władzy, [w:] Częstochowa a rok 1922. 2022, S. 132-152.
67. Przeperski, Michał (1986-), Zajścia w Warszawie 9-11 grudnia 1922 roku : geneza, przebieg, konsekwencje, [w:] Almanach Warszawy. 2017, T. 11, s. 255-277.
68. Rybarczyk, Piotr (1980-), „Dziennik Bydgoski” wobec wyboru Gabriela Narutowicza na prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 1922 r., [w:] Kronika Bydgoska. 2003, T. 25, s. 104-128.
69. Skotnicki, Jan (1876-1968), Zabójstwo Narutowicza, [w:] Szkoła Nawigatorów : kurs na prawdę. 2016, nr 11, s. 6-19.
70. Stefaniak, Ryszard (1964-), Śmierć Prezydenta Gabriela Narutowicza, [w:] Częstochowa a rok 1922. 2022, S. 141-152.
71. Wysok, Grzegorz, Kulisy zabójstwa Narutowicza, [w:] Najwyższy Czas! : pismo konserwatywno-liberalne. 2013, nr 1/2, s. LVI-LVII.
72. Zasada, Stanisław (1961-), Zabili nam prezydenta : 16 grudnia 1922 : mord założycielski, [w:] Gazeta Wyborcza (Wyd. zasadnicze). 2015, nr 290, s. 30-31.
73. Zieliński Jan, Gabriel Narutowicz, [w:] Wiadomości Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej. 2003, z. 1, s. 5-10.
74. Zieliński Jan, Gabriel Narutowicz - profesor, inżynier, mąż stanu : w 80 rocznicę wyboru na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, [w:] Gazeta Obserwatora IMGW. 2003, [nr] 1, s. 4-6.
75. Ziemkiewicz, Rafał A. (1964-), Wzorzec Narutowicza : w polskiej polityce matryca Niewiadomskiego-Narutowicza wykorzystywana jest już instynktownie, [w:] Do Rzeczy : tygodnik Lisickiego. 2019, nr 4, s. 20-21.

Zebrała Halina Murawska

Katalog

Profesor Politechniki w Zurychu inż. Gabriel Narutowicz (pierwszy z prawej) w gronie swoich kolegów (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

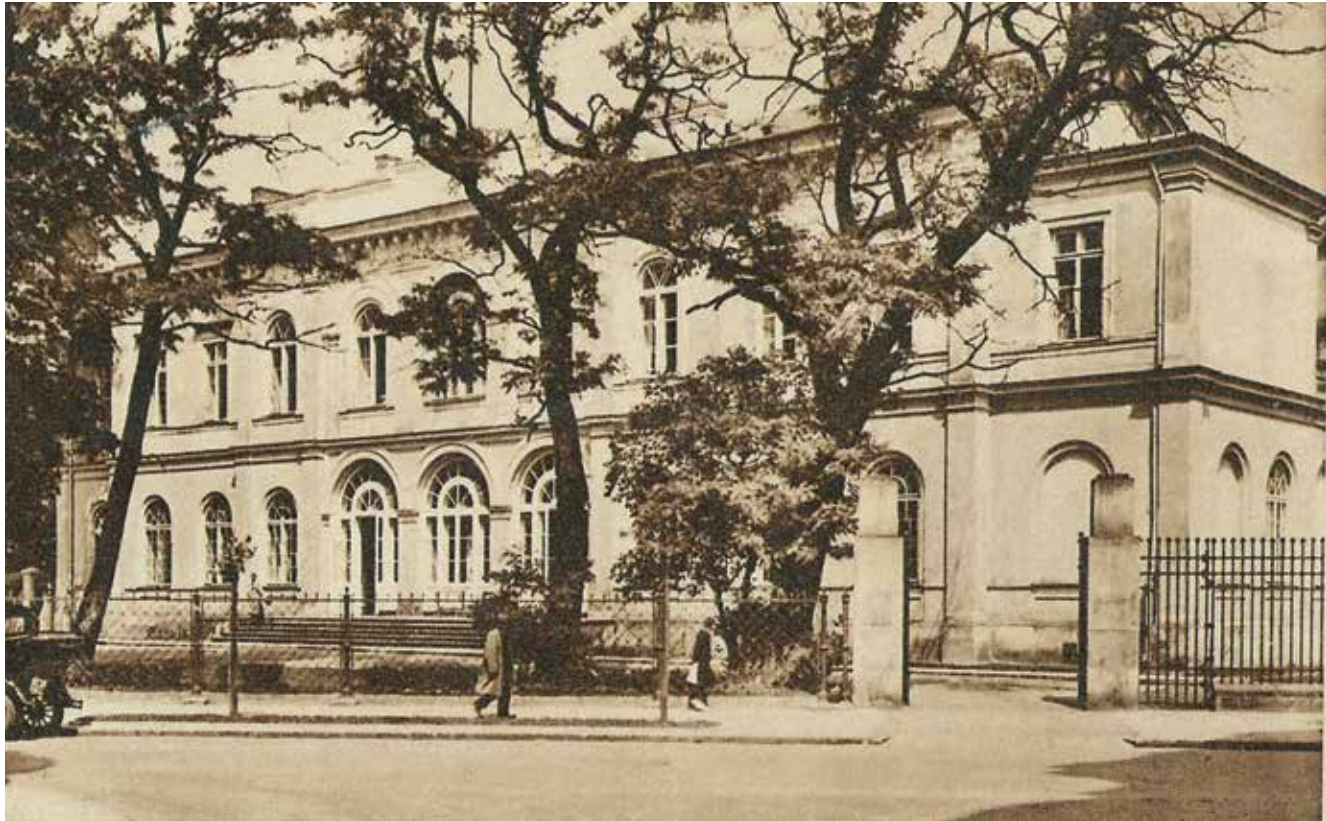
Minister Robót Publicznych Gabriel Narutowicz (siedzi trzeci z lewej) jako przedstawiciel delegacji polskiej na konferencję w Genui w kwietniu 1922 roku (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

Minister Spraw Zagranicznych Gabriel Narutowicz (drugi z lewej) podczas wizyty w Rumunii w 1922 roku (ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, sygnatura: 1-D-1278)

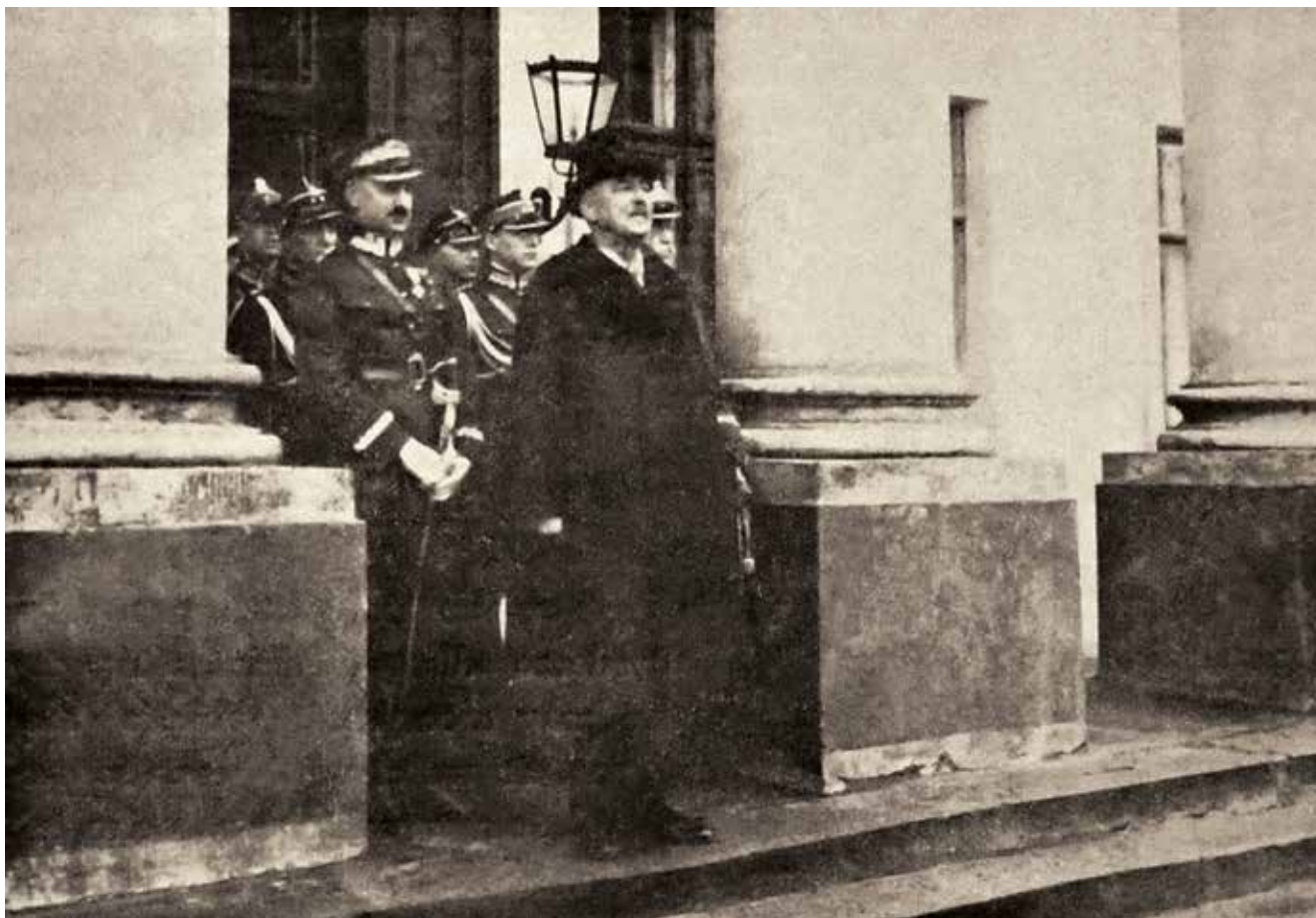
Minister Spraw Zagranicznych Gabriel Narutowicz z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim w Bukareszcie we wrześniu 1922 roku (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

Budynek Sejmu. 9 grudnia 1922 roku Gabriel Narutowicz został wybrany przez Zgromadzenie Narodowe na Prezydenta Polski (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN P-995)

Gabriel Narutowicz w drodze do Sejmu (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

Gabriel Narutowicz przed Sejmem po złożeniu przysięgi (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

Nowo wybrany Prezydent Gabriel Narutowicz z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim w Belwederze, fot. Wacław Saryusz-Wolski (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13335)

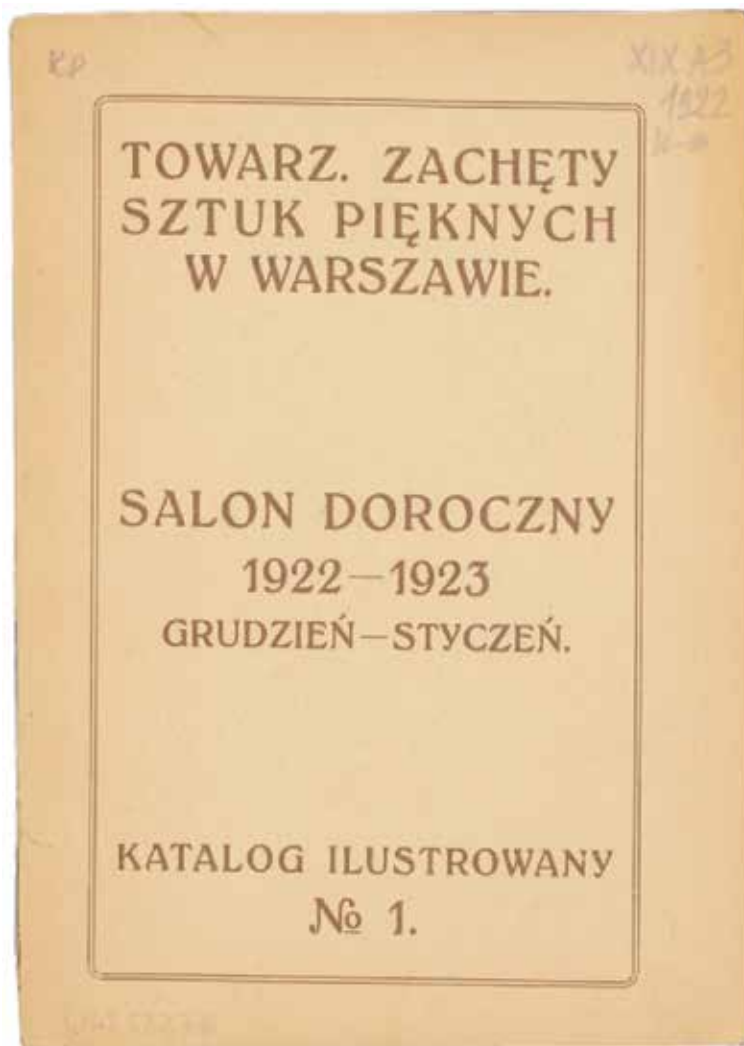

Prezydent Gabriel Narutowicz w gabinecie, fot. Wacław Saryusz-Wolski
(ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, sygnatura: 1-A-1268)

16 grudnia 1922 roku Prezydent Gabriel Narutowicz wziął udział w otwarciu wystawy w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN P-1539)

Katalog wystawy (domena publiczna)

Prezydent Gabriel Narutowicz został zastrzelony w chwili gdy oglądał obraz „Szron” autorstwa Teodora Ziomeka (domena publiczna)

Wywiezienie ciała Prezydenta Gabriela Narutowicza z gmachu Zachęty (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, „Gabriel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925)

Polska Partia Socjalistyczna.

Do ludu pracującego!

Towarzysze! Robotnicy!

W poniedziałek reszta złepiała Konstytucję i skłamała Polskę, organizując podstępny i długi zamach na Zgromadzenie Narodowe.

Wzrost Elżbieta Niewiadomska, fanatyk encykliki, współpracownik dzienników „chłopskich”, zamordował Prezydenta Rzeczypospolitej Narutowicza.

Bezprześlaska szkodliwa Niewiadomska nie jest dziełem przypadku. Łapczy się ona łączyć z zamachem podstępno-fakcyjnym. Morderstwo dokonywało w ciągu kilku dni nastąpiło. Nie mogąc obalić wyborcu Narutowicza, zamordowano go. Zbrodnica agitacja, zabytkująca Prezydenta Republiki, groźba przemian „mucha kraw” (słowa „Gazety Porannej”), bledli objęcie władzy przez Prezydenta potępiono bożym i uroczystościami, wydziałanie „gotyjstym” młodzieży, która bezkarnie zalała w podziemiach — wszystko to doprowadziło do obydnego morderstwa.

Niech przywódcy reszki nie kryją się za „szaleńcami”. Niewiadomskiego tego „szaleńca” do krwawego mordu pobiła zbrodnia agitacja „Chęci”, jej metoda podleczenia szaleńców i szynkistów, jej podstępne spiski przeciwko narutowiczemu władzom Rzeczypospolitej.

Za osów carskich nie było „szaleńców” encykliki, którzyby porwali się z odczem w roli przeciwno najniebezpiecznym szpawem! Wtedy czyni bojowe przeciwno najniebezpiecznym i tyronom prawa encykliki pięciociała i błotem okadzania. Ale w wolnej Rzeczypospolitej Polakom znalazł się „szaleńców” encykliki, który zamordował Prezydenta, wybranego przez Zgromadzenie Narodowe, po złożeniu przez niego przysięgi na wierną służbę Państwu i Narodowi! Zamordowano odwołika, który śladnym swoim czynem nikomu się nie straził, encyklika, który był uwolnioną defloracją, podjednawczycia, szlachetnością!

Reakcja spycha Polskę w przepaść anarchii.

Reakcja przewozi na nasz grunt nawet już nie bezczyny, ale najstraszliwszą metodę monarchistów niemieckich. Morderca i zamachami spiskowcami rozrywa więzienia budowy politycznej. W ślad za tem idzie straszliwe przewrocone gospodarstwo i okarbowe. Stojemy przed ruiną Bolszewicy i bakuskiej niemieccy z rufolnią petną na dzieło reakcji.

Towarzysze! Obywateli!

Nadmiar dla nasz wyszedł rachunek. Paktanki Polski — w silym Rzeczcie, któryby bezwzględnie stanął w obronie zagrożo-

nych w najwyższym stopniu podstęp życia Rzeczypospolitej. Band musi dowiedzieć, że jest w Polsce prawo i kara na zamachy przeciw Państwu, że mordercy i spiskowcy reszka spotka się z energicznym i konsekwentnym odporem. W dn. 11 i 16 grudnia władze wykazały, że nie unioły obroni Prawa i Konstytucji, że nie unioły nawet zapewnić bezpieczeństwa życia nie należącego do obmu reakcyjnego postępu, senatorom i Prezydentowi Rzeczypospolitej. Musi powstać Rząd, któryby był Rządem i prawowitym bolszewików, prowadzących Polskę do ruiny i anarchii i losowości wobec innych państw — uciśnieniostliwi.

Taki Rząd — o ile powstanie i otrzyma dowiedzieć, że stoi na wysokości zadania — może być pewny naszego poparcia. Rząd ten musi się oprzeć na łudnie pracującym klasie i wal i wszystkich tych obywateli, którzy chcą ratować Polskę od szkodliwej reakcji.

Towarzysze! Robotnicy!

Do was zwracamy się z wzywaniem: **Chwyciście! Rządzie gotowi!** Rozumiecie i odważnie Wasze podzielenie i Wasze okarbowanie, demagogicznie się natychmiastowej odpłaty. Ale nie chcemy ani odroczeń, ani szarż. Chwyciście Rząd Rzeczypospolitej! Chwyciście go i wywołajcie nowy Rząd. Nie oczekamy jednak bezczynności. Pracownicy Wasz zaręczono w Sejmie i Senacie, jak i poza parlamentem, uczynia wywołano, co nakazuje groźna encyklika. Cała partja, cała Masa robotnicza pod naszymi sztandarami musi się stać jakby jednym potężnym podziemiem, wymierzonym w obła udruchliwej anarchii prawowitej. Trzeba awiczyć, dziesięciokrotnie zwiększyć siły partyjne, sily masz odwołać co do obrodni reakcji i zorganizować w alle, idącymi na dalsze granicowanie tej szkodliwej podkopowania Państwa polskiego nie powielia.

Towarzysze! Rządzie najci! i brydnie gotowi!

Chęci! pańcei odwołika, który zgwał jak bolszewicy na posterunku w walce o Prawo, który padł ofiarą swego poświęcenia dla Rzeczypospolitej!

Własna kocha mordercyj Polskę reakcji!

Stabajcie bezwzględnie obcasz Rzeczypospolitej i demokracji!

Niech żyje Polska!

Niech żyje Socjalizm!

Centralny Komitet Wykonawczy
Polskiej Partji Socjalistycznej

Odezwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej wydana tuż po zabójstwie Prezydenta Gabriela Narutowicza (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN U.2258)

Uroczystości pogrzebowe 19 grudnia 1922 roku. Wyprowadzenie trumny z ciałem Prezydenta Gabriela Narutowicza z pałacu Belwederskiego (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13330)

Najbliższa rodzina Prezydenta Gabriela Narutowicza podążająca za trumną (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13334)

Wóz żałobny z trumną Prezydenta Gabriela Narutowicza (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13348)

Kondukt żałobny na Krakowskim Przedmieściu (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13351)

Członkowie rządu idący w kondukcje żałobnym (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13331)

Kardynał-prymas Aleksander Kakowski w asyście duchowieństwa (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13332)

Trumna z ciałem Prezydenta Gabriela Narutowicza niesiona przez adiutantów (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13333)

Biskup Henryk Przeździecki wraz innymi duchownymi. Za nimi urzędnicy niosący odznaczenia Prezydenta (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13337)

W orszaku żałobnym niesiono wieńce żałobne od Sejmu, Senatu, Marszałka Józefa Piłsudskiego, Kancelarii Cywilnej i Adiutantury oraz od Wojska Polskiego (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13347)

Kondukt żałobny na Krakowskim Przedmieściu (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13349)

Kondukt żałobny na Krakowskim Przedmieściu (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13351)

Kondukt żałobny na Placu Zamkowym (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13350)

Ciało Prezydenta Gabriela Narutowicza złożono w Sali Rycerskiej na Zamku Królewskim w Warszawie na trzy kolejne dni (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN F-13336)

299

K A R T A W S T Ę P U

U P O W A Ź N I A J A C A D O W Z I Ę C I A U D Z I A Ł U W P O G R Z E B I E

P R E Z Y D E N T A R Z E C Z Y P O S P O L I T E J

Ś. P. G A B R Y E Ł A N A R U T O W I C Z A

W D N I U 22 G R U D N I A 1922 R., O G O D Z. 10-EJ

P R Z E D P O Ł U D N I E M, W K A T E D R Z E Ś W. J A N A.

W E J Ś C I E Z F R O N T U

P R Z E Z D R Z W I G Ł Ó W N E.

Karta wstępu na mszę pogrzebową, która odbyła się 22 grudnia 1922 roku w Katedrze św. Jana (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN E5574)

**W dniu 16 grudnia 1922 roku z ręki skrytobójcy poległ
Pierwszy Prezydent
Rzeczypospolitej Polskiej**

GABRIEL NARUTOWICZ

**Cześć i sława męczennikowi!
Wieczna hańba mordercom!**

**W piątek dnia 16 grudnia 1938 roku o godzinie 6 wieczorem,
Aleja Krasińskiego L. 16 w sali Domu Górników odbędzie się**

UROCZYSTA AKADEMIA
dla uczczenia pamięci
S. P. PREZYDENTA
GABRIELA NARUTOWICZA

Wstęp wolny.

Okręgowy Komitet Robotniczy
Polskiej Partii Socjalistycznej Kraków-miasto.

*© Rzeczypospolite! kłany czyś
na bezoni! w sity stę.
Tam w Helwedijs fram Tęchik
stanie pierwszy Prezydent Twój*

*© Rzeczypospolite! wstęki a kón,
szabóni szwędzi jóni
ed Helwedijs wóchki to, czy płón,
czy sam odliczających dóni?*

*© Rzeczypospolite! na bezoni! stóki
w Helwedijs wóchki!
tam na wóchki szwędzi
jóni szwędzi szwędzi
szwędzi Prezydent Twój - tróki.*

*© Rzeczypospolite! kłany czyś szwędzi
szwędzi
szwędzi pierwszy Prezydent Twój
to popatki się szwędzi
na tróki, czy w przwędzi! Czy wóchki
i przwędzi szwędzi!*

Afisz informujący o uroczystej akademii dla uczczenia rocznicy śmierci Gabriela Narutowicza (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN U.3124)

278

PREZES RADY MINISTRÓW

Z A W I A D A M I A

ŻE W DNIU 16 GRUDNIA 1938 ROKU O GODZINIE 10-EJ RANO
ODBĘDZIE SIĘ W KATEDRZE ŚW. JANA NABOŻEŃSTWO ŻALOBNE
ZA SPOKÓJ DUSZY

Ś. P. GABRIELA NARUTOWICZA
PIERWSZEGO PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ

WEJŚCIE BOCZNE
OD DZIEKANI.

Zaproszenie na nabożeństwo żałobne za spokój duszy Prezydenta Gabriela Narutowicza
(ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN E12731)

Blok filatelistyczny wydany w 20. rocznicę odzyskania przez Polskę Niepodległości (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN E15137/31)

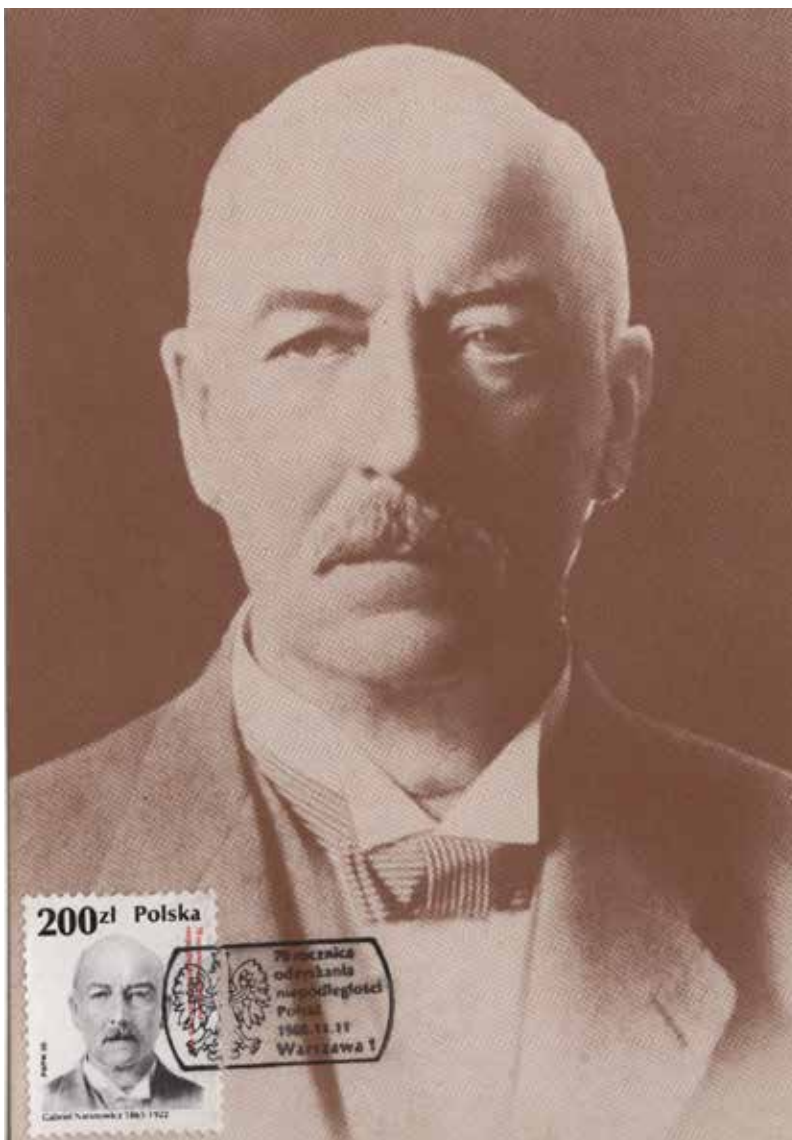

Blok filatelistyczny wydany w 60. rocznicę odzyskania przez Polskę Niepodległości (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN E15137/88)

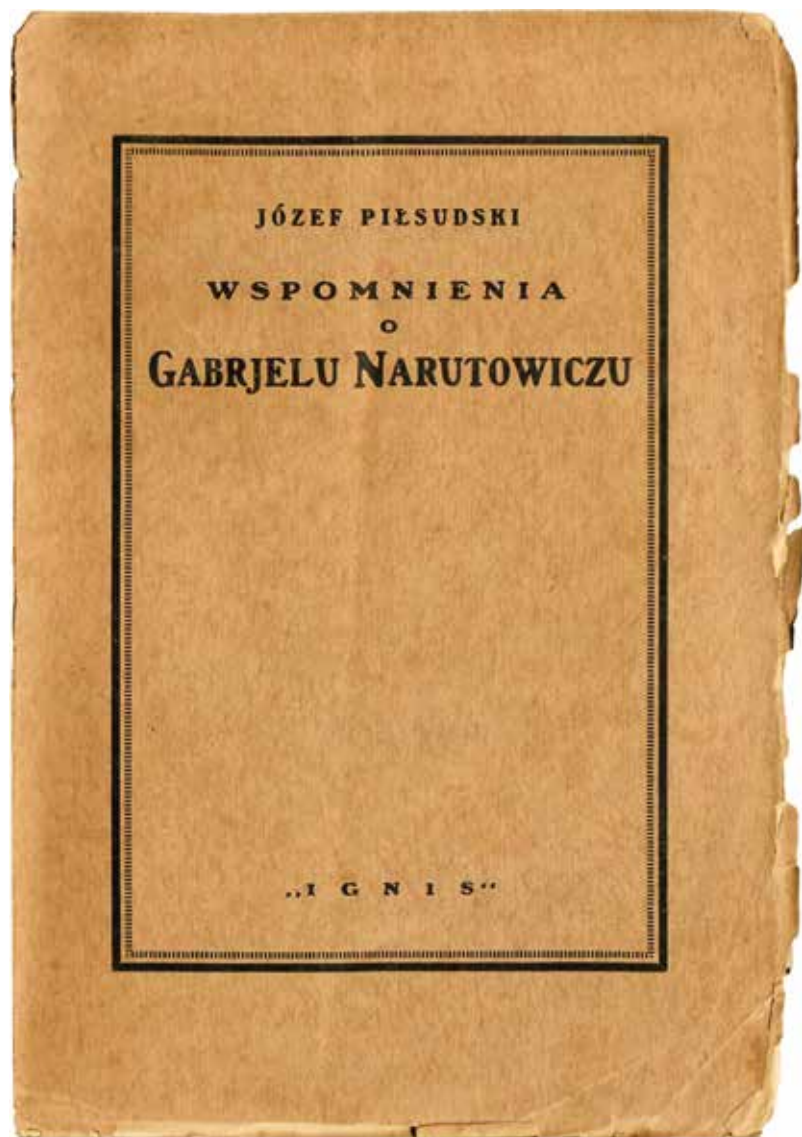

Blok filatelistyczny wydany w 70. rocznicę odzyskania przez Polskę Niepodległości (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN E15137/105)

Karta pocztowa wraz ze znaczkiem wydane w 70. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości (ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, sygnatura: MN P-3699)

Józef Piłsudski, „Wspomnienia
o Gabrjelu Narutowiczu”,
Warszawa 1923

25 369
ALICJA BEŁCIKOWSKA—JAN BEŁCIKOWSKI

KU CZCI

GABRJELA NARUTOVICZA

Pierwszego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej

16. XII. 1922 — 16. XII. 1926.

WARSZAWA — 1927

NAKŁADEM DRUKARNI KRAJOWEJ

SKŁAD GŁÓWNY: SP. AKC. „DOM KSIĄŻKI POLSKIEJ”.

Cena 75 groszy.

Alicja Bełcikowska, Jan Bełcikowski „Ku czci Gabrjela Narutowicza pierwszego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. 16.XII.1922 — 16.XII.1926”, Warszawa 1927

WYDAWNICTWO KOMITETU UCZCZENIA
PIERWSZEGO PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
GABRJELA NARUTOWICZA

TADEUSZ HOŁÓWKO

Prezydent
Gabrjel Narutowicz

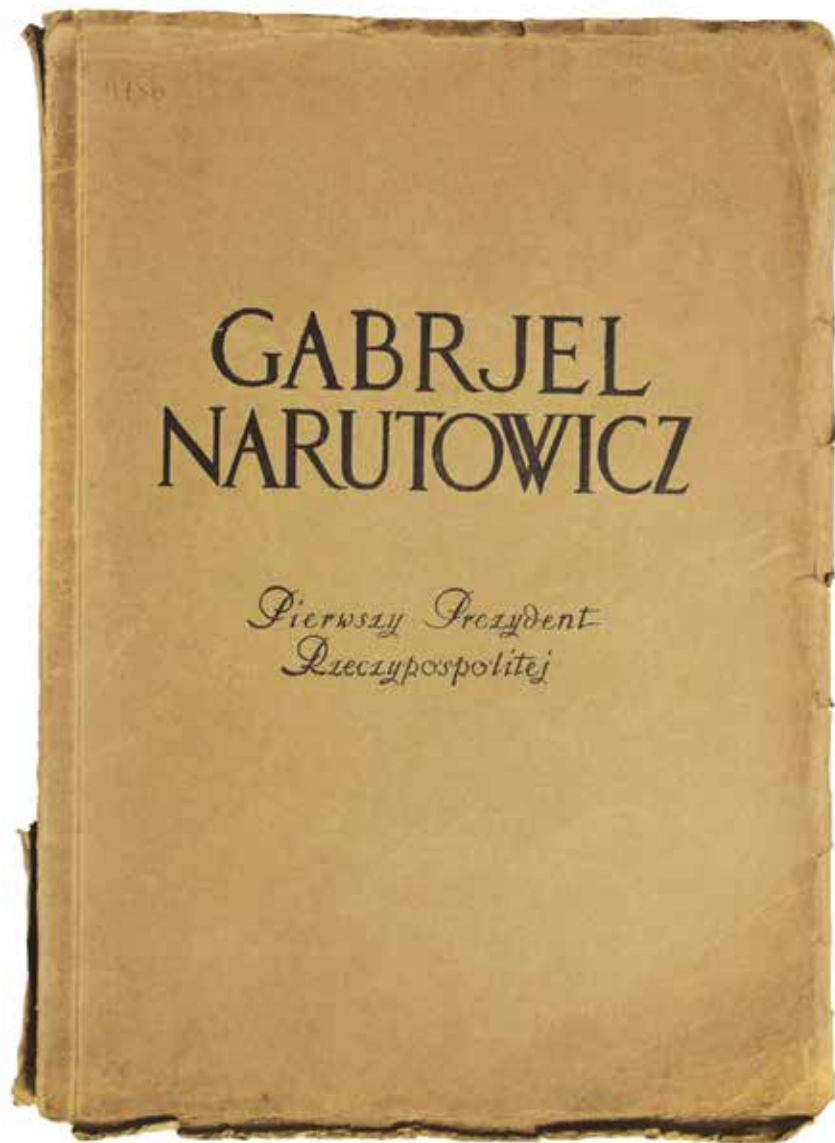
(ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ)

BIBLIOTEKA
ZOFII I JĘDRZEJA MORACZEWSKICH

Z PRZEDMOWĄ
ARTURA ŚLIWIŃSKIEGO

SKŁAD GŁÓWNY: KSIĘGARNIA E. WENDE I S-KA
(TOW. WYDAWNICZE „IGNIS”) SPÓŁKA AKC.

Tadeusz Hołówko, „Prezydent Gabrjel Narutowicz (życie i działalność)”, Warszawa 1924

„Gabrjel Narutowicz. Pierwszy Prezydent Rzeczypospolitej. Księga Pamiątkowa”, Warszawa 1925

PROCES ELIGJUSZA NIEWIADOMSKIEGO

O ZAMACH NA ŻYCIE PREZYDENTA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
GABRYELA NARUTOWICZA W DNIU
16 GRUDNIA 1922 R.

ODBYTY W SĄDZIE OKRĘGOWYM W WARSZAWIE
DNIA 30 GRUDNIA 1922 ROKU.

Specjalne sprawozdanie stenograficzne, mieszczące całkowity przebieg sądowy, z podaniem dokumentów śledztwa wątpliwego, przemówień stron, krótkiego życiorysu i podobizny oskarżonego.

OPRACOWAŁ I WYDAŁ
STANISŁAW KIJEŃSKI

„Nil nisi veritas”.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI I SKŁADZIE NUT
PERZYŃSKI, NIKLEWICZ I S - k a
WARSZAWA ————— 1923

Stanisław Kijeński, „Proces Eligjusza Niewiadomskiego o zamach na życie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Gabryela Narutowicza w dniu 16 grudnia 1922 r. odbyty w Sądzie Okręgowym w Warszawie dnia 30 grudnia 1922 roku”, Warszawa 1923

Nadzór redakcyjny

Łukasz Żywek

Korekta

Janina Tomczyk

Promocja

Dorota Panowek

Fotoskład

STUDIO4

ISBN 978-83-66640-96-2

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91 w. 41

al. Solidarności 62
00-240 Warszawa

Muzeum Niepodległości w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Patronat medialny

Partner

